

Anmeldelser

JØRGENSEN, LISE BENDER. Forhistoriske tekstiler i Skandinavien. Nordiske Fortidsminder, Serie B, 9. København (Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab 1986) & især Jørgensen, Lise Bender. North European Textiles until AD 1000. Aarhus (Aarhus University Press 1992).

Forhistoriske tekstiler i Skandinavien, på 390 sider med 292 figurer, var et stort, data-ladet, men med sine mange grupperinger også tungt læst og svært tilgængeligt værk. Det indeholdt en fremlæggelse og diskussion på dansk (med resumé på engelsk) at det »skandinaviske« (dvs. danske, svenske, norske og slesvig-holstenske) tekstilmateriale fra oldtiden. Der begyndtes med tekstilerne fra ældre bronzealder og sluttedes med vikingetiden; for langt størstedelen af materialets vedkommende var der dog kun tale om tekstilrester eller aftryk af tekstiler bevaret i iltningssaltene på metalgenstande, som regel fra grave. Desværre blev der for de større tøjers vedkommende, bl.a. dragterne fra bronzealderens egekister, kun henvist til ældre publikationer, så kataloget var ikke den nye fuldstændige kilde, man ellers gerne havde set. I tilslutning til diskussionen af fundene fandtes der i *Forhistoriske tekstiler* også en omtale, mest baseret på litteraturen, af det komparative materiale i Nord- og, til en vis grad, Centraleuropa. Det er dette materiale, der, med udvidelser og suppleret med museumsbesøg samt yderligere studier, behandles påny i *North European Textiles*.

Forfatterens metoder var enkle, (og belyser først og fremmest basale træk såsom spinderetninger, væveformer og -tekniker, mønstre og trådtal), men har samtidig en betydelig slagkraft anvendt på hendes omfattende, (omend fragmenterede), materiale fra sluttede, daterede og kulturelt veldefinerede arkæologiske komplekser. Der er derfor, iagttagelserne kan indgå i den almene diskussion på lige fod med andre vidnesbyrd. At der i et arbejde som *Forhistoriske tekstiler* også er både tekstilforsknings- og arkæologiske problemer kan vel ikke undre. Gravfund er et vanskeligt materiale at arbejde med. I et bestemt område eller en bestemt periode findes gravene måske i stort tal, i et eller en anden ikke, snart er gravene veludstyrede, snart er de det ikke, nogle steder er

bevaringsforholdene gode, men lige så ofte er de det ikke, osv. Desuden kan andre forhold spille ind, som f.eks. forskelle i de to køns dragter. Holder vi os til elementære forhold, og sikrer vi os, at vi betragter kompatible situationer, kan tekstilfundene fra gravene dog benyttes til mange vigtige iagttagelser. Holdbarheden af en række af resultaterne, især omkring klædestypernes placering i tid og rum, er givetvis stor, men samtidig må det noteres, at forfatteren generelt set forholder sig alt for ukritisk til sine kilder.

Forhistoriske tekstiler var imidlertid et arbejde af stor betydning, ikke bare for den arkæologiske tekstilforskning, og ikke bare Skandinavien. Det var et markant tilløb til international forskning af blivende værdi, udført med verve og en betydelig flid. Værket havde yderligere den fordel at være koncentreret om et forholdsvist snævert område, men dog med udblik, og at have en terminologi, der endnu ikke var udfordret eller – som i *North European Textiles* – delvis forbedret eller i hvert fald ændret.

North European Textiles er på 285 sider med i alt 206 figurer. Bogen er, skønt sandelig heller ikke let kost med sine mange termer, fagudtryk og faglige forkortelser, rimeligt velskrevet på et klart engelsk. Kapitel I indeholder en kort diskussion af forfatterens metoder (med definition af de basale spinde- og væveteknikker), gennemgang af de forskellige relevante klædestyper, fremlæggelse af det arkæologiske primærmateriale (med en oversigt over de samlinger, der er besøgt og studeret), samt den arkæologiske hovedkronologi for de aktuelle perioder. Materialet består som tidligere altovervejende af tekstilrester eller aftryk af samme, fra gravfund, men der er også en del tekstiler fra bosættelser. I kapitlerne II-VI gennemgås fundmaterialet fra henholdsvis De britiske Øer (inklusive Irland), Holland (men ikke Belgien), Tyskland (inklusive det også i Forhistoriske tekstiler behandlede slesvig-holstenske område mellem den dansk-tyske grænse og Elben), Polen, og Finland fra de ældste tekstilfund (som regel allerede fra stenalderen) og til den romerske og efter-romerske periode frem mod ca. år 1000 e.Kr. (For Kontinentets vedkommende sætter »Karolingertiden« (se dog ndf.) punktum; for Finlands vedkommende er »Korstogstiden«, hvor der stadig findes rige grave med tekstilrester, inkluderet). Med Skandinavien udgør disse lande altså »Northern Europa« for forfatteren. I kapitel VII inddrages – som i Forhistoriske tekstiler – materiale fra Centraleuropa her suppleret med data fra det sydlige Europa; (for begge områders vedkommende er der dog overvejende tale om henvisninger til faglitteraturen). Kapitel VIII udgøres af de fyldige Conclusions, hvor den lange udvikling fra stenalder til Karolinger- og vikingetid trækkes op. Bogen afsluttes (bortset fra det store fundkatalog) med bl.a. den engelske tekstilforsker E. Crowfoot's

tabel over anglo-saksiske tekstiler. Hertil kommer et mindre supplement til Forhistoriske tekstiler. Bibliografien er, som det måtte ventes, ganske omfattende. Det danske resumé kan anbefales de svagere sjæle; det er relativt let tilgængeligt, men kan ikke stå alene, bl.a. er der medtaget for få definitioner, forklaringer og henvisninger. Det er i øvrigt meget beklageligt, at forfatteren ikke her har inkluderet en stor del af det primærmateriale, hun har indsamlet fra Centraleuropa, men som i forordet bebudes fremlagt i artikelform. Der må sættes »røde streger« ved en del unødige gentagelser især i konklusionerne, mens der i analyserne omvendt er tænkt for lidt på læseren. Underforståethed i en sammenhæng som denne, hvor hver teknisk oplysning skal stå helt klart, er et onde. Det samme gælder de svære tekstil-termer.

Selvom North European Textiles har et færdigt fremtoningspræg, er der således forhold, som gør, at man undertiden tror at stå overfor en serie rapporter. Nogle af kortene er unødigt store, andre så små, at man skal have forstørrelsesglasset frem for at aflæse signaturerne. Men der er også andre problemer. Blandt f.eks. de ekstremt små kort på side 127 er Fig. 150, med kun én signatur, helt unødigt forsynet med en signaturmarkering ovenikøbet med et nummer(»1«), mens Fig. 152, med to forskellige signaturer, mangler markering. Generelt gælder det for figurteksterne, at de er altfor korte og intetsigende; desuden virker figurhenvisningerne i hovedteksten ofte noget tilfældigt indsat. (Hvorfor figurteksterne i øvrigt er gengivet in extenso på side 276f. er lidt af en gåde for undertegnede.) Forfatteren skal imidlertid roses for at have lavet fundlister til kortene. Den mest dramatiske udeladelse, der møder én allerede tidligt i bogen, vedrører histogrammerne, (som i øvrigt bygger på procentudregninger, men desværre uden angivelse af hvor mange observationer, der indgår i hvert enkelt diagram). Ved histogrammerne henvises konsekvent til en »key« i Fig. 4 (med opdeling af klædestyperne i henholdsvis uld, hør og ubestemmeligt). Men efter samme Fig. 4 (klædestyperne i det romerske Britannien), er de grafiske signaturer – trods den konsekvente henvisning i underteksterne – udeladt ved langt de fleste af de efterfølgende histogrammer. Selv hvor signaturerne er blevet benyttet, f.eks. i Fig. 63, er der fejl. Vi læser i teksten (p. 58), at type 1 i det pågældende diagram kun er repræsenteret af hørstoffer, men signaturen angiver udelukkende uld. I Fig. 71 er til gengæld kun de uldne stoffer, tilfældigvis igen under type 1, medtaget, men ikke hørtekstilerne. – Desværre er listen over sådanne, ikke helt så små synder endnu længere, f.eks. er der hverken signaturmarkering eller figurtekst til de to åbne kvadrater, som er anbragt på kortet Fig. 140. I Fig. 166, et omtegnet kort over de statslige (hvilket ikke er nævnt) romerske væverier omkring

400 e.Kr., er f.eks. indsat et grænseforløb, der modsvarer den politisk-militære situation mindst 150 år tidligere.

Til indholdet af *North European Textiles* skal det først nævnes, at forfatteren anvender samme metoder som i *Forhistoriske tekstiler* og i store træk når til samme resultater. Dette gør det nye værk lidt skuffende, især i lyset af at ikke hele det indsamlede materiale er medtaget. Ydermere bygger forfatteren for Britanniens og det sydvestlige Tysklands vedkommende meget på fremlagte studier af henholdsvis Hundt og Wild (romertid) og E. Crowfoot (angel-saksere). Materialet fra størstedelen af Østtyskland og Polen er relativt dårligt, så vi er i virkeligheden ikke kommet så langt fra *Forhistoriske tekstiler*, og dennes skandinaviske database. Alligevel er der naturligvis sket en udvikling, ikke bare med hensyn til nyt materiale, men også til detaljerne i de vundne resultater og deres videre afprøvning, samt især hvad angår fremstillingsformen og studiernes faglige effekt.

Desværre er ikke alle »forbedringerne« til det pædagogisk bedre. Forfatterens definitioner af klædestyperne er på en række punkter ændret igennem projektførelsen, og derfor også mellem *Forhistoriske tekstiler* fra 1986 og *North European Textiles* fra 1992. Det gælder f.eks. de såkaldt skandinaviske Hundremose- og de, i ældre jernalder, modsvarende sydjysk-nordtyske Haraldskjær-stoffer, (hvis definition samtidig er blevet stærkt udvidet), samt de meget vigtige Virring-tekstiler. Alt dette stiller ekstra krav til læserens hukommelse, der i forvejen er hårdt belastet af koder og termer. Hertil kommer, at den samme klæde-type, men fra forskellige perioder, kan have forskellige navne, (f.eks. Virring-kipper fra romertid og Hessens/Elisenhof C-ditto fra Karolingertid). Endelig er der naturligvis kommet nye under- og sidetyper til. *North European Textiles* skal således læses med stor opmærksomhed. Og alligevel kan det gå galt, for småfejl kan være svære at gennemskue. Forfatteren er åbenbart klar over nogle af vanskelighederne, for i det nye værk lægges der ud med et forsøg på forenkling og generel systematik. Der opstilles ti hovedtyper på tværs af tid og rum; (det er dem, der optræder i de histogrammer, der lige er nævnt). Men desværre er de ti typer ikke illustreret og heller ikke angivet på Fig. 1 over vævemønstre. Da det skandinaviske materiale ikke behandles påny, leder man desuden forgæves efter en »oversættelse«. Desperationen når sit højdepunkt mod bogens slutning, hvor de ti typer (plus andre) får navne i stedet for typenumre og type-karakteristika: endnu en ting at huske.

Til brug for de kulturhistoriske perspektiver kunne man have ønsket sig bedre opgørelser over de anvendte råmaterialer (hør, uld, osv.) til forskellige tider og i forskellige regioner samt tydeligere fremstillinger af

hovedvævetypernes fordeling. En generel mangel er en dybdegående analyse af redskaberne – tene, væve, osv. – samt bl.a. af fåreholdet. Her er der ovenikøbet tale om emner, som det ville have været lette at gå til gennem litteraturen. Flere af de forhold, som forfatteren lader stå som hypoteser, kunne man hurtigt have fået svar på – f.eks. om tenvægte er almindelige i det s-spindende Spanien; (det er de, men har måske – som i det s-spindende Ægypten – siddet øverst på tenen); eller om procenten af fåreknogler er større på de karolingiske emporier end på de almindelige bebyggelser; (det er den ikke). – Måske havde forfatteren også stødt på en lille genstand, med al sandsynlighed en tenvægt, fra bronzealderens periode II, fundet i en jysk mandsgrav (Flødhøj ved Flynder; V.Boye: Fund af Egekister fra Bronzealderen i Danmark, 1896, Pl. II A 4). (Dette fund rejser i øvrigt spørgsmålet, om det – modsat den feministiske opfattelse – i virkeligheden var mænd, der sad på uldteknologien, da den var ny og prestigefyldt).

Hermed være ikke sagt, at forfatteren ikke gør forsøg i disse retninger, men de er spage. Det mykenske Grækenland, hvor uld, ligesom i Danmarks bronzealder, stod i høj kurs (i modsætning til Centraleuropa med dets mange hørtøjer), diskuteres ejendommeligt nok ikke. Herfra har vi ellers både billeder, tekster (i linear B) og tekstilfragmenter (samt givetvis gode muligheder for at finde flere, bl.a. i iltningssaltene på metalgenstande). Linear-teksterne (de såkaldte D-tekster) gør det helt klart, at får holdes for ulden. I disse tekster omtales i øvrigt både kvindelige og mandlige vævere; (på paladserne var der givetvis tale om værkstedsproduktion). I øvrigt er både væve- og tenvægte meget talrige i bronzealderens Grækenland og kendes i virkeligheden her allerede fra engang i neolitikum. Hertil kommer, at forfatteren ikke altid ser sig godt nok for, når det gælder det øvrige arkæologiske materiale. Nordjylland, der i førromersk jernalder hører til Huldremose-området (med den formodede rundvæv), har faktisk vævevægte (til en eller anden form for opstadvæv) i hvert fald så sent som yngre bronzealder. Forfatteren afbilder selv en sådan vævevægt som Fig. 141, men angiver dateringen som senneolitisk til ældre bronzealder.

Disse bemærkninger leder naturligt over i spørgsmålet om dimensionering af projektet, der har strakt sig over mere end et årti. Forfatteren startede i sin tid med det danske materiale, arbejdede sig så gennem den skandinaviske halvø og lagde siden, på videre rejser, og med fortsatte stipendier og rejsepenge, den ring af områder, der, omend ikke fuldstændigt, er fremlagt i North European Textiles til de tidligere observationer. Undertegnede kan kun sympatisere med, at det rige fundstof fra Danmark var udgangspunktet, men måske burde man, da de bredere

kulturhistoriske problemstillinger begyndte at tegne sig, (og de fornødne midler endnu var til stede), have valgt en lidt mere selektiv strategi. F.eks. ville en nord-syd profil gennem Europa, fra Danmark (og Skandinavien) over Tyskland og Schweiz til Italien, hurtigere have frembragt historisk signifikant materiale – bl.a. fra romersk og efter-romersk tid. Der kunne så være suppleret med diverse europæiske områder og fundgrupper, f.eks. i England. Ungarn, med særdeles mange rigtudyrede grave fra næsten hele det første årtusind e.Kr., kunne også med fordel være inkluderet.

For en studie som den foreliggende, der bevæger sig gennem en række hovedtræk i tekstiludviklingen, kan det umiddelbart synes pendantisk at spørge til forfatterens kronologiske begrebsapparat. Men ser vi på den besnærende Fig. 3, som er lige til en håndbog, er der flere ting, som støder. Der skal flyttes både på århundreder og årtier flere steder i nordisk oldtid, f.eks. ved ældre germaner- eller folkevandringstid med dens karakteristiske fine brikvævede borter. Større er problemerne dog ude i Europa. Neolitikum starter ikke så tidligt som 5400 f.Kr. på De britiske Øer, og Højgravskulturen (Reinecke B) kan næppe være begyndt allerede omkring 1800 f.Kr., når vi – med dendrokronologien – kan se, at vi stadig har Reinecke A 1 i det 18. og sen A 2 i det sene 16. århundrede. Slutningen af urnemarkskulturen skal til gengæld rykkes et århundrede eller mere bagud i tiden; (jvf. bl.a. undertegnede i *Acta Archaeologica* 62, 1991). Forfatteren er vist heller ikke opmærksom på omdateringen af den berømte merovingiske fyrstegrav fra Saint-Denis, som tidligere blev tilskrevet dronning Arnegunde fra midten af det sjette århundrede e.Kr. Med hensyn til den kronologiske terminologi har der indsneget sig nogle misforståelser vedrørende neolitikum, bl.a. i Schweiz, hvorfra der kendes en række vigtige tekstilfund (af hør) fra perioden. Vævning med uld er først positivt konstateret i Centraleuropa i det tredje årtusind f.Kr. og bliver måske første almindelig i årtusindets sidste halvdel. Forfatteren overvejer (s. 119, med en henvisning til Barber (1991)), om tenvægten muligvis hænger sammen med fremkomsten af uldspinding. Hun anfører som støtte, at tenvægte først kendes fra »Late Neolithic« i Centraleuropa, men overser at der kendes tenvægte allerede fra begyndelsen af Cortailod-kulturen (schweizisk »Jungneolitikum«), dvs. omkring 4000 f.Kr., og at de er talrige i Horgen (»Spätneolitikum«), omkring 3000 f.Kr., såvel som i den lidt senere, »endneolitische« Snorekeramiske kultur, hvortil uldspindingen og -vævningen snarere er knyttet. (Vævevægte dukker i øvrigt også op i Cortailodkulturen, senest omkring 3700 f.Kr.). Videre støder det, at Karolingertiden i forfatterens »Centraleuropa« fortsætter helt frem til 1050 e.Kr. Det karolingiske dynasti ophørte i 987 i Frankrig,

men i Centraleuropa allerede i begyndelsen af det 10. årh. I daglig tale menes med termen Karolingertid det 8. og 9. årh. – Arkæologisk set vigtigere er det dog, at det 10. årh., som udgør et »vandskel« i Europas kulturhistorie, ikke er markeret på Fig. 3. Det samme gælder det 3. og til en vis grad det 7. årh., der også er trans-kontinentale brudlinier i kontinuitetsmønstret. Disse brud kunne tekstilmaterialet måske have være arrangeret efter – så meget mere som det i virkeligheden synes at bekræfte dem på en række væsentlige punkter.

Vævning med plantefibre (hør, m.v.) ligger, som nævnt, bag de tidligst kendte tekstiler, som bl.a. kendes fra Centraleuropas neolitikum. Vævning med uld kommer forholdsvis sent igang – i Centraleuropa ikke før det tredje årtusind f.Kr. og måske endda først rigtigt i den sidste halvdel af dette. På det nordtysk-nordpolske lavland (og i Syddjylland) stammer de tidligste hørstoffer derimod fra førromersk jernalder, vævet på opstadvæve (med vævevægte). I Skandinavien bliver hørlærred dog først almindeligt i slutningen af det første årtusind e.Kr., hvor en form for undertøj må være vundet frem, først og fremmest i Sydskandinavien. Det er forfatterens fortjeneste at have været med til at gøre disse forhold klare på det overregionale plan. Skinddragter (med eller uden hårlag) har hun ikke inkluderet i sine studier, men gør sig den mindre rimelige tanke, at med kipervævningen og en avanceret opstadvæv bliver disse overflødige. Hun støtter sig til skinddragternes forsvinden fra mosefundene i Danmark senest i romertid, men overser samtidig at hele fundgruppen er på retur i det tidlige første årtusind e.Kr. Det ville være mærkeligt, at skinddragter, der yder høj beskyttelse mod nedbør og kulde, såvel som mod stød og slag skulle være blevet trængt helt ud af kiper-vævningerne netop på et tidspunkt, hvor f.eks. skibsteknologien udvikledes kraftigt og lange sejladsere må have været meget almindelige.

De ældste fund af de væveteknisk krævende kiper-tekstiler, der til gengæld kan udnytte uldens særlige egenskaber fuldt ud, stammer fra 13. årh. f.Kr., Reinecke D, i Centraleuropa, svarende til nordisk bronzealders periode III, hvor der i øvrigt (modsat forfatteren!) kan konstateres en forbedring af tøjernes kvalitet, først og fremmest en finere (tættere) vævning. Det kan her – vist uden at forfatteren selv drager konklusionen – nævnes, at de foreliggende udbredelseskort (jvf. især Fig. 140) sandsynliggør, at de berømte sydiskandinaviske tekstiler (alle lærredsvævninger) fra ældre bronzealder (14. og 13. årh. f.Kr.) næppe kan have været eksporteret og derfor ikke kan have tjent som modydelse for den bronze og det guld, som det lykkedes for de nordiske samfund at indhandle – sikkert overvejende fra Centraleuropa. (Hvorfor vi i øvrigt i Fig. 140 har bevæget os fra Forhistoriske tekstiler's – og Textiles p. 52's –

»z/s« vævede stoffer til »s/z« ditto (for henholdsvis trend og islæt), er lidt af en gåde).

I North European Textiles gøres videre en del ud af den såkaldte *hovedtese*, nemlig dels at (1) en »industriel« produktion af tekstiler, (det vil her sige decentral fremstilling, men central kontrol og distribution), hænger sammen med den (centraleuropæiske) kiper-vævning (først og fremmest vel af uld) samt en udviklet opstadvæv, eller en anden relativt avanceret vævetype; dels (2) at en sådan »industriel produktion« har fundet sted i Centraleuropa siden Hallstattkulturen (tidlig jernalder). Fra denne kultur kendes to klædestyper – eller »mærkevarer« – Dürrnberg (i vest) og Vače (i øst), som er så homogene i karakter, at forfatteren antager eksistensen af en »industriel« produktionsform med central kontrol af den enkelte vævers produkter. Hverken Dürrnberg- eller Vačestofferne, eller andre af de såkaldte mærkevarer, er imidlertid så ens, f.eks. i trådtal, at der er tale om egentlig identiske tøj. Identiteten går på vævemåden, et træk der dog let kan spredes ved indlæring indenfor i øvrigt ensdannede samfund.

Der er ingen tvivl om, at vi i løbet af første halvdel af det første årtusind f.Kr. – Hallstattkulturens periode – ser en udvikling både indenfor den sociale organisation og bebyggelsen, bl.a. fremkomsten af befæstede centre, der nok kunne sandsynliggøre en øget kontrol med den finere produktion såvel som med udvekslingen af varer, (selvom der dermed ikke behøver at være tale om markedshandel). Men et uafhængigt bevis for den organiserede produktion og afsætning føres ikke. Det samme gælder for »mærkevarerne« i store dele af det første årtusind e.Kr. Forfatteren gør sig endog ikke den ulejlighed at overveje, om andre produktions- og distributionsformer (f.eks. organiseret gavebytning, administreret udveksling snarere end markedshandel, m.v.) kunne komme på tale. Dette havde ellers været relevant for bl.a. Nordvesteuropas vedkommende, hvor de store emporier med grovvare- eller massehandel først oprettes i Karolingertid. Samtidig fortsatte, som vi ved fra de skriftlige kilder, »gavehandel« med bl.a. luksusprodukter. Vurderer vi forfatterens grunde til at antage eksistensen af en »industriel produktion« i f.eks. Hallstatt nærmere, ser vi, at argumenterne – bortset fra de nævnte stoftypers relative homogenitet – er centreret omkring analogi-antagelser, primært iagttagelser fra en senere tid: Dels (1) de historisk kendte forhold i senmiddelalderen og nyere tid, dels (2) det private romerske gravmonument fra Igel ved Trier, som stammer fra tredje århundrede e.Kr., og hvis billedfremstillinger Drinkwater (sikkert korrekt) har tolket som de centraliserede stadier i en ellers decentral produktionsproces. Endelig kendes bl.a. fra perioden omkring 400 f.Kr. statslige romerske væverier i Centraleuropa.

Det er imidlertid et fundamentalt metodisk spørgsmål om materiel homogenitet, (købet med en lokal eller regionalt begrænset udbredelse, som forfatteren i øvrigt bringer mange interessante eksempler på fra både England, Tyskland og Norden i især efterromersk tid), er et tilstrækkeligt kriterium for tilstedeværelsen af en industriel produktion. (Egentlig er konstateringen af mærkevarernes regionale udbredelser lidt af en selvmodsigelse, da centraliseringen netop må anses at være sket med handel for øje (jvf. ndf.). Mange oldsagstyper optræder helt fra stenalderen i så mange og så ens eksemplarer, at man alligevel kunne antage eksistensen af en »industriel produktion« dér – f.eks. af slebne flintøkser. Homogenitet kan (og vil) med andre ord fremkomme i mange sammenhænge. Vi må derfor kræve yderligere oplysninger om og dokumentation af produktionens organisation for at kunne tale om »industriel produktion«. At en sådan organisationsform kan sandsynliggøres for det både økonomisk og især organisationsmæssigt avancerede nordvestlige romerske imperiums vedkommende, rokker ikke ved argumentet. – I øvrigt er det vel et spørgsmål, hvor tidligt i romertid vi har med en sådan organisation af tekstilproduktionen i Rhin-provinserne at gøre. Forfatteren synes at antage, at den etableres tidligt, omkring Kristi fødsel. Ser vi imidlertid på andre produkter, som f.eks. bronzekar, er det først ved midten af det andet årh., at Rhinlandet starter en produktion.

Norden stifter i romertid ikke bare bekendtskab med farvning af tekstiler og specialiserede uldsorter, men også med de sydlige mærkevarer, bl.a. den såkaldte Virring-type, der bl.a. indgår i Thorsbjergdragten, og hvis produktion af Lise Bender Jørgensen oprindelig var søgt stedfæstet til Romerriget, men som måske er blevet produceret i hele den nordvestlige grænsezone, hvor den kan konstateres helt til karolingertid. (Den anførte mønsterraport på 20/18, som forfatteren lægger stor vægt på som støtte for sit argument for disse tekstilers karakter af »mærkevarer«, findes dog kun ved under halvdelen af de danske eksemplarer). Forfatteren anfører stærke argumenter for, at der i Skandinavien i begyndelsen af folkevandringstiden (dansk ældre germanertid) kun findes enkle, omend ganske gode kiper-stoffer samt, bl.a., en række dekorerede borter. Imidlertid er folkevandringstiden dels en relativt kort periode, dels er antallet af tekstilførende grave i f.eks. Danmark kun ca. 20% af den forudgående romertids. Samtidig er det dog også en fase med vide kontakter udadtil, bl.a. til England og Kontinentet. Er det virkelig muligt, at tekstilerne ikke skulle afspejle disse tætte kulturforbindelser, som på en række andre punkter satte sig spor i både den hjemlige produktion og blandt de genstande, man ellers var i besiddelse af? Eller ligger der et definitions-mæssigt eller statistisk slør henover realiteterne, f.eks. det faktum at en meget høj procentdel af det danske materiale er fra

kun et enkelt (eller evt. to) nørrejysk gravfeldt (Sejlfjord)? At fremhæve, som forfatteren gør det, at Norden har en egenart i denne periode, er ikke nyt. Næppe heller, at området fortsat er magtfuldt. Hvorfor man derfor ikke skulle ønske at være i besiddelse af tekstiler af høj kvalitet fra de kontinental-germanske naboområder, hvorfra man bl.a. importerede fine glas, er det lidt vanskeligt at forstå. – Hvis der overhovedet er tale om en periode i yngre jernalder med relativ svag kontakt sydpå, ligger den måske snarere – trods eksempler på f.eks. Alamannisk import, i tidlig dansk yngre germanertid, mellem ca. 550 og 650.

I Norden starter (ifølge forfatteren) produktionen af mærkevarer først med sikkerhed i slutningen af det første årtusind e.Kr. Det er dog måske signifikant, at en vigtig mærkevare (Veka-typen) så at sige ikke kendes udenfor Vestnorge. Der kan her næppe være tale om en central kontrol – for hvad skulle den være til for, hvis handel (eller udveksling) i videre forstand ikke var involveret? – Den samtidige, men vidt udbredte, såkaldt Birka-type betragtes i øvrigt også som et vestnorsk produkt, selvom transportvejen til den nordlige Østersø er lidt af en gåde. Måske kunne ruten over Trøndelagen til Medelpad komme på tale.

Forfatteren er endelig, naturligt nok, meget optaget af fremkomsten af de nordvesteuropæiske emporier i Karolingertid, og den tese fremsættes, at emporiernes økonomi og de kontrollerende kongers magt i virkeligheden »byggede på uld«. Uden tvivl har klædeshandel (og tilvirkning) spillet en betydelig rolle for disse tidlige bysamfund, men forfatteren synes at fremstille tingene lidt for enkelt. Det er rigtigt, at bl.a. de sydøstlige nordsøkyster er velegnede til fårehold, og vi ser da også i bronzealder, og især i førromersk og romersk jernalder samt senere en relativ høj procent af fåreknogler på bopladserne i disse områder; knogler af kvæg udgør dog mere end 60% af materialet; (for videre oplysninger se bl.a. undertegnede i G. Barker & C. Gamble: *Beyond Domestication in Prehistoric Europe*, 1985 samt undertegnedes monografier *The Viking Age in Denmark*, 1980, 54. f. & *The First Millenium A. D. in Europe and the Mediterranean*, 1991, 34f.). Det er imidlertid karakteristisk, at de største procenter af fåreknogler befinder sig på pladser i de mere marginale områder nord for Elbmundingen, for ikke at tale om Danmark og især de store Østersø-øer. Endvidere har et stort emporium som Dorestad en lavere procent af disse knogler end de samtidige bopladser fra Holland. Det er også rigtigt, at der er en del gamle får på emporierne, men antallet er nu ikke påfaldende, (der er ikke tale om »overvægt«, som forfatteren anfører), og det er vanskeligt at se disse pladser som specielt aktive i opdræt eller indkøb af uldfår; (snarere er emporierne, som f.eks. Dorestad, næst efter kvæg, interesserede i svin). Det kan i øvrigt anføres,

at procenten af fåreknogler faldt drastisk på bosættelser i England fra førromersk til romersk tid, hvor man ellers ville vente en stigning i tekstilproduktionen.

Hvis vi ikke binder os så ensidigt til idéen om ulden og klædet som drivkræfterne i den nordvesteuropæiske karolingiske udvikling, får vi mulighed for at anlægge andre perspektiver. Vi kunne f.eks. se emporierne som et led i den generelle ekspansion indenfor bebyggelse og økonomi, der finder sted på de neustriske og austriske kornlande i det syvende årh. og som drives frem af en social elite med omfattende jordejendomme, (jvf. bl.a. undertegnede ovf. cit. *The First Millennium A.D.*, 1991). En samfundsekspansion som omkring 800 har vokset sig til at blive en del af det karolingske moment i Europas historie, eksemplificeret i f.eks. det store kirkebyggeri fra Rom til Rhinen. Emporierne svandt ind kort efter, og var allerede på retur (*contra* forfatteren), da angrebene fra vikingerne tog til i midten af 800-tallet. Snart blev denne ustabile periode dog afløst af en samfundsmæssig og økonomisk ekspansion, der for Englands vedkommende er blevet kaldt dets første industrielle revolution (jvf. R.Hodges: *The Anglo-Saxon Achievement*, 1989).

Klaus Randsborg

Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Red. OLAF OLSEN. Bd.4: OLE FENGER: »Kirker rejses alle vegne« – 1050-1250. Gyldendal & Politiken, Kbh.1989. 392 s. – Bd.5: KAI HØRBY: Velstands krise og tusind baghold – 1250-1400. Sst.1989. 349 s. – Bd.6: TROELS DAHLERUP: De fire stænder – 1400-1500. Sst.1989. 363 s.

Med tre bind på i alt over tusind sider, skrevet af tre af Danmarks mest fremtrædende kendere af perioden, er middelalderen blevet smukt tilgodeset i Gyldendals og Politikens store, danmarkshistoriske fællesatsning. Det er blevet til tre ret forskellige fremstillinger, hvor forfatterne har vidst at forene genrens krav om bred emnemæssig dækning og undladelse af fagjargon og detaljeret forskningsdiskussion med en stramt disponeret, personlig tolkning af hovedtemaerne i den periode, de er sat til at behandle.

Retshistorikeren Ole Fenger er formentlig den historiker, som har sat størst præg på den seneste snes års diskussion om det danske samfunds karakter i højmiddelalderen. Det var derfor i én forstand et oplagt valg at bede ham skrive bindet om perioden fra 1050 til 1250. Samtidig var det i en anden forstand et brud med en etableret tradition. For første gang